

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR II
VOLUME 2

Accepted on March 25th 2014, at the 2nd meeting of the SASA Department of Languages and Literature, following the reviews of academician *Nada Milošević Dorđević* and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief

Corresponding member
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2014

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА II

БРОЈ 2

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности
од 25. марта 2014. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Борђевић и академика *Предрага Пипера*

Уредник

дописни члан

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2014

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Штампа
Сајнос, Нови Сад

© Српска академија наука и уметности, 2014

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је дописни члан Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

5. II 2013 – 17. XII 2013.

Уредник

дописни члан Миро Вуксановић

Стручни сарадник

Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>The theory of Hardy's Z-function / Aleksandar Ivić</i>	9
<i>Послератна српска књижевност 1945–1970 и њена историја / Предраг Палавестра</i>	17
<i>Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса / Михаило Војводић</i>	25
<i>Заједничко у словенском фолклору : зборник радова / уредник Љубинко Раденковић</i>	37
<i>Византијски свет на Балкану / уредници Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић</i>	51
<i>Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције : зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010. / уредници Тибор Варади, Горан Башић</i>	61
<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен књижевнику Светолику Ранковићу поводом 150. годишњице рођења</i>	67
<i>La Serbie et les pays serbes : l'économie urbaine : XIVe–XVe siècles / Desanka Kovačević-Kojić</i>	79
<i>Употреба молекула : хемијски есеји о молекулима и њиховим применама / Живорад Чековић</i>	89

<i>Climate change : inferences from paleoclimate and regional aspects / editors André Berger, Fedor Mesinger, Đorđe Šijački.....</i>	99
<i>Математичка теорија топлотних појава насталих сунчевим зрачењем / Милутин Миланковић ; редактори Зоран Кнежевић, Александар Петровић.....</i>	99
<i>Над преписком Мартина Хајдегера : један вид епистоларне филозофије / Данило Н. Баста.....</i>	103
<i>Ватикан у балканском вртлогу : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић.....</i>	123
<i>„La Dalmazia o morte” : италијанска окупација југословенских земаља 1918-1923. године / Драгољуб Р. Живојиновић.....</i>	123
<i>Зборник у част Николе Хајдина поводом деведесетог рођендана / уредници Ђорђе Злоковић, Градимир Срећковић, Ненад Марковић.....</i>	137
<i>Сродници / Светлана Велмар-Јанковић.....</i>	159
<i>Сто година Јужнословенског филолога (часопис издаје Институт за српски језик САНУ).....</i>	171
<i>Тотални геноцид : Nezavisna država Hrvatska 1941–1945 / Динко Давидов.....</i>	183
<i>Anthropogenetic homozygosity and adaptive variability : HRC-test in studies of human populations / Dragoslav Marinković, Suzana Svjetićanin.....</i>	193
<i>Ка изворима речи : тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ : зборник радова / приредила Марта Бјелетић.....</i>	209
<i>Именик аутора, уредника и говорника.....</i>	223

Ватикан у балканском вртлогу : студије и расправе / Драгољуб Р. Живојиновић. – Београд : Албатрос плус, 2012
”**La Dalmazia o morte**” : италијанска окупација југословенских земаља 1918–1923. године / Драгољуб Р. Живојиновић. – Београд : Завод за уџбенике, 2012

Говорили: др Радмила Радић
проф. др Слободан Г. Марковић
академик Драгољуб Р. Живојиновић

У Београду, уторак 8. октобар 2013. у 13 часова

ЖИВОЈИНОВИЋ: КЉУЧНЕ РЕЧИ

Књига *Ватикан у балканском вртлогу* академика Драгољуба Р. Живојиновића има једанаест огледа. Настајали су у дужем временском периоду, али је њихова сродност, тематска и научничка, очигледна. Излазе један из другог. Међусобно се преклапају и допуњују. Такав скуп је привлачан. Наслов му је динамички, са симболом у себи. Са три речи: *Ватикан*, *балкански* и *вртлог* именује троструки прилаз суштини, у чијем је средишту однос Свете столице према Србији и Србима. *Ватикан* је моћ традиције, вере и управе. Појам *балкански* има распон асоцијација – од корена цивилизације европске до жестоких међусобних обрачуна. А реч *вртлог* назначавача како се сукобљавају руже веровања и руже ратова, како је православље за Србе било дубока сенка и казна, светлост и спокој, у исти мах. Двадесети век у којем се крећу огледи академика Живојиновића, с анексијом, југословенском државом у два лика и два светска рата, тај век је показао мутно време, невоље и неспоразуме, уз ватиканску наклоност.

Слична је и друга књига академика Живојиновића о италијанској окупацији југословенских земаља. Тако су се расправе сјединиле у својим врлинама. Писање у њима је доследно, уверљиво и корисно.

О књигама говоре др Радмила Радић, професор Слободан Г. Марковић и аутор.

(Уводна реч уредника)

М. В.

РАДМИЛА РАДИЋ

Академик Драгољуб Живојиновић један је од ретких српских историчара који је у широком опсегу тема којима се бавио (историја европског и америчког континента од XVII до XX века, историја Првог и Другог светског рата, прошлост Дубровачке Републике, историја Србије у XIX и XX веку, Црне Горе у XX веку и др.),¹ посветио значајну пажњу и истраживању историје цркава, пре свега деловања Св. Столице у XIX и XX веку на Балкану, али и Српске православне цркве у XX веку. Опус његових монографија и чланака везан за ову проблематику је обиман и изузетно значајан за српску историографију.²

Књига *Ватикан у балканском вртлогу. Студије и расправе*, представља избор од једанаест студија и чланака насталих у периоду од 1966. до 2012. године, дакле у размаку од готово четрдесет година. Како професор Живојиновић каже у Предговору, на први поглед текстови у овој књизи нису међусобно повезани, баве се различитим темама и проблемима али сви у основи „откривају лице и наличје ватиканске политике током XX века”. Као

¹ *Америка, Италија и постанак Југославије 1917-1919*, Београд, 1970, издање на енглеском језику у Њујорку 1972; *Америчка револуција и Дубровачка република 1763-1790*, Београд, 1976; *Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922*, Београд, 1996; *Италија и Црна Гора 1914-1925: студија о изневереном савезништву*, Београд, 1998; *Невољни савезници: Русија, Француска, Велика Британија, САД: 1914-1918*, Београд, 2000; *Крај Краљевине Црне Горе: мировна конференција и после 1918-1921*, Београд, 2002; *Карађорђевићи*, Топола, 2001; *Европа и Дубровник у XVII и XVIII веку. Студије и расправе*, Београд, 2008; *Невољни ратници. Велике силе и Солунски фронт (1914-1918)*, Београд, 2008, 2010; *Краљ Петар I Карађорђевић: рат и последње године: 1914-1921. године*, Београд, 2009; *Краљ Петар I Карађорђевић: у отаџбини: 1903-1914. године*, Београд, 2009; *Краљ Петар I Карађорђевић: у изгнанству: 1844-1903. године*, Београд, 2009; *Успон Европе: (1450-1789)*, Београд, 1985, 1989, 1995, 2003, 2010; *У потрази за заштитником. Везе између САД и српског народа 1878-1920*, Београд, 2010; *Надмени савезник и занемарено Српство. Српско-британски односи 1875-1941*, Београд, 2011; *La Dalmazia o Morte! Италијанска окупација југословенских крајева од 1918-1923*, Београд, 2012; *У потрази за империјом: Италија и Балкан почетком XX века. Студије и расправе*, Београд, 2013. и др.

² *The United States and the Vatican Policies 1914-1917*, Boulder, Colorado, 1978; *Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920*, Београд, 1980, 1995; Живојиновић, Драгољуб Р., Лучић, Дејан В., *Варварство у име Христово*, Београд, 1988, Зрењанин, 2001; *Ватикан и Први светски рат: 1914-1918*, Београд, 1978, 1996; *Српска православна црква и нова власт: 1944-1950*, Србиње – Београд – Ваљево, 1998; *Ватикан, Католичка црква и југословенска власт: 1941-1958*, Београд, 1994, 2007. и др.

одличан познавалац пре свега архивске грађе домаће и стране провенијенције, као и стране и домаће литературе о овим питањима, академик Живојиновић у овој књизи пружа пресек политичке појаве дугог трајања у распону од једног века, везане за однос, интересе и делатност Свете Столице на простору Балкана. Тематски би се текстови објављени у овој књизи могли сместити условно у пет целина. У прву целину би се могли сместити чланци: „Прилог проучавању Конкордата Краљевине Србије и Св. Столице 1914. године”, први пут објављен 2008, стр. 13–26; „Света Столица и односи између Аустро-Угарске и Србије пред Први светски рат, 1912–1914. године”, објављен 1976, стр. 27–62; „Света Столица и стварање југословенске државе 1914–1918. године. Политички живот Југославије 1914–1945”, објављен 1974, стр. 63–116, у којима се аутор бави историјом односа Ватикана према Краљевини Србији, посебно проблемима везаним за склапање Конкордата у предвечерје Првог светског рата, улогом Св. Столице у односима између Аустро-Угарске и Краљевине Србије пред Први светски рат и односом Св. Столице према стварању југословенске државе (нарочито оним везаним за њен настанак и признавање).

Другу целину би чинили текстови везани за мировне напоре папе Бенедикта XV, његова настојања да обезбеди учешће у преговорима о закључењу мира, везама са председником САД Вудром Вилсоном, улогом Ватикана у Првом светском рату и односом према странама у сукобу и посебно према Аустро-Угарској монархији. Један од најранијих чланака из ове књиге (објављен још 1969. у *Journal of American History*), бави се утицајем Роберта Лансинга, државног секретара САД, на председника В. Вилсона да одбаци мировну Ноту папе Бенедикта XV упућену зараћеним земљама 1. августа 1917. (*Robert Lansing's Comments on the Pontifical Peace Note of August 1, 1917*, „Роберт Лансинг и папска мировна Нота од 1. августа 1917”, стр. 151–169). На исти проблем односи се и текст под насловом „Мировни напори папе Бенедикта XV од 1914–1917” (*Pope's Benedicts Peace Efforts 1914–1917*), објављен први пут 1979, стр. 117–150, али уз много ширу представу општих околности, контаката, мотива и циљева укључених актера.

Трећу целину чине радови који се односе на италијанску окупацију Далмације и острва, став Ватикана према овом питању, делатност католичког епископата и свештенства, посебно бискупа др Јураја Царића у борби против италијанске окупације и судбину православног свештенства у окупираној Далмацији („Сплитски бискуп др Јурај Царић и борба против италијанске политике у Далмацији 1918–1919. године” из 1966, стр. 197–228; „Сукоб Ватикана и католичког клера из Далмације 1918–1919. године”, објављен 1976, стр. 229–263; „Прогон православних свештеника у окупираној Далмацији 1918–1920. године”, објављен 2012, стр. 265–272).

Четврту целину представљају два чланка која се баве односом Ватикана према Србима и православљу у XX веку. Ради се, у ствари, о врло

важном синтетичком тексту, који је са извесним изменама објављен два пута у размаку од десетак година („Ватикан и Срби у 20. веку. Геополитичка стварност Срба”, *Зборник радова са округлог стола о новој геополитичкој стварности*, Београд, 1997, стр. 170–182; „Света Столица, Срби и Православље у XX веку”, *Затирање Срба у Хрватској*, Београд, 2008, стр. 183–196).

Последњу целину представља чланак посвећен односу Римокатоличке цркве према екуменизму у XX веку („Екуменизам: покрет за помирење цркава у Европи двадесетог века”, објављен 2000, стр. 272–284).

Пратећи вертикалу односа Ватикана према Србији, Србима и православљу, Д. Живојиновић објашњава позадину Конкордата Свете Столице и Краљевине Србије из 1914. Папа Пије X је, као добар познавалац Словена у Аустро-Угарској и велики противник националних циљева Србије, био уверен да је Србија продужена рука Русије и као таква опасна за Хабзбуршку монархију и католичанство на Балкану. Иако штићеник цара Фрање Јосифа, он ипак није оклевао да се оглуши о цареве жеље и отпочне тајне преговоре о закључењу Конкордата са Србијом. Кључни интерес Свете Столице био је спречавање учвршћивања Русије на Балкану и јачања православља. Пије X није сумњао у намеру Двојне монархије да заштити католике али је изражавао бојазан у њену способност да то учини. Пред Први светски рат у Србији је било око 27.000 до 29.000 католика, који су махом живели у оквирима Скопске надбискупије са седиштем у Призрену. Укључење Скопске надбискупије у границе Србије захтевало је да се што пре реши њихово питање. Аустро-Угарска је настојала да спречи споразум Свете Столице и Србије у страху да ће изгубити статус заштитника католика на Балкану, чиме је такође имала могућност и за мешање у унутрашње послове Србије. Настојање Србије да уклони власт Турске на Балкану и ослободи неослобођене територије, додатно је бринуло и Свету Столицу и Аустро-Угарску. У Ватикану су били свесни да је Конкордат био „понуда Србије југословенски настројеном католичком живљу у Монархији да ће у будућој заједници уживати пуне верске слободе и права”. Српска влада је задржавала право да одобрава наименовање надбискупа у Београду и бискупа у Скопљу али папска власт над католицима у Србији требало је убудуће да се одржава без посредника и независно од световне власти. Конкордат је такође отварао простор за прозелитизам међу православним и исламским становништвом на Балкану. За другу страну, Краљевину Србију, он је значио одбацивање аустроугарске културне и политичке хегемоније и ослобађање од аустроугарског протектората над католицима који је ограничавао њен суверенитет. Конкордат Краљевине Србије са Светом Столицом потписан је 24. јуна 1914. у Риму и ратификован у Народној скупштини у Нишу, 26. јула 1914. Ватикан је одбио да га ратификује јер је у међувремену почео рат. Иако су се погледи Аустро-Угарске и Ватикана у вези с Конкордатом

разликовали, Д. Живојиновић наглашава да је та разлика била искључиво тактичка.

Света Столица је подржавала обрачун Аустро-Угарске са Србијом (заговарајући идеју о „ограниченом” рату) и за то се залагао и Пије Х. Курија је непоколебљиво била уз Аустро-Угарску и посебно охрабривала њена настојања да очува положај на Балкану, борећи се против територијалног ширења Србије на рачун Аустро-Угарске. Такав став је задржала током целог рата. Програм српске владе и Југословенског одбора био је неприхватљив за Свету Столицу. Повремено се говорило о аутономији народа али искључиво унутар Монархије и под влашћу Хабзбурговаца. Тек пред крај рата се почело говорити о федерализацији Монархије, када је већ било касно. Непријатељство према југословенској држави било је јасно испољавано и посебно уочљиво у време заостравања сукоба између Италије, српске владе и Југословенског одбора. Академик Живојиновић каже да је југословенска држава која је требало да настане на источним обалама Јадранског мора и на Балкану, на рушевинама Аустро-Угарске и на штету италијанских интереса, представљала непријатеља за Ватикан. Припајање Италији хрватског и словеначког живља у спорним територијама на Јадранском мору, махом католика, требало је да спречи њихову евентуалну асимилацију у православном окружењу.

Илуструјући двојни однос Ватикана према правима „малих народа” и њиховом самоопредељењу, аутор наводи пример посете Луја Бакотића, делегата Србије при Ватикану, папи Бенедикту XV, фебруара 1918. „На Бакотићеву примедбу да су у сукобу била два начела и да крај рата треба да донесе победу оног које је боље, то јест самоопредељења, Папа се уздржао од давања одговора”. Само недељу дана касније, приликом посете финске делегације Светој Столици, папа је изјавио како малим народима треба признати иста права као и великим. Д. Живојиновић закључује како су политички и верски интереси Ватикана били потпуно јасни. Самоопредељење се није могло применити на народе Аустро-Угарске, бар не на све, али се могло применити на Финце, који су се одвојили од Русије.

Обрађујући улогу и понашање Ватикана у време пред, током и по завршетку Првог светског рата, Д. Живојиновић пажљиво анализира све аспекте политике Свете Столице, вешто приближавајући читаоцу све кључне чињенице везане за ширу међународну ситуацију, збивања на фронтovima, интересе и понашање како Савезника, тако и Централних сила. Папа Бенедикт XV је настојао да подстакне разговоре о миру, нудећи различите предлоге за окончање сукоба али не наилазећи на потпору, из различитих разлога, ни у САД, ни код европских савезника али ни у Немачкој и Аустро-Угарској. Његов основни мотив био је очување Аустро-Угарске и добијање независности за католичке земље под влашћу Немачке и Русије (Белгија и

Пољска) и уступање територије Трентина Италији. Сматрао је да Србији треба одузети територије које је стекла у балканским ратовима а Русију натерати да се одрекне простора на европском истоку и претензија на мореузе и Цариград. Реакција српске владе на папску ноту била је крајње негативна и она је одбачена као основ за решавање југословенских проблема. Папина мировна нота упућена САД и Централним силама 1. августа 1917. доживела је неуспех, јер су основни елементи овог мировног програма били неприхватљиви за све стране у сукобу. Улазак САД у рат против Немачке а потом и против Аустро-Угарске, у јесен 1917, указивао је на пропаст Аустро-Угарске и њен распад, што је папа Бенедикт покушавао да спречи.

Колапс Аустро-Угарске 1918. у Ватикану је схваћен као тежак ударац. Суочени са губитком свог главног савезника, у Ватикану су морали да осмисле нову стратегију за новонастале околности. Тај нови савезник је нађен у Италији. После прокламације уједињења 1. децембра 1918. године, југословенска влада је нотификовала нову државу код свих земаља са којима је Краљевина Србија имала дипломатске односе. Нотификација код Ватикана извршена је 8. јануара 1919. Убрзо по нотификацији, сви савезници, изузев Италије, признали су нову југословенску државу и успоставили са њом редовне дипломатске односе. Ватикан је одлагао признање, везујући га формално за завршетак Париске мировне конференције, а практично за став Италије према том питању. Тек у новембру 1919. Ватикан је признао и *de iure* и *de facto* Краљевину СХС и успоставио са њом дипломатске односе 1920.

У међувремену, нестанком Хабзбуршког царства и рушењем старог поретка дошло је до отварања низа спорова и сукоба између новонасталих држава. У споровима између Краљевине Италије и Краљевине СХС, Ватикан је држао страну Италије, која је своје претензије заснивала на Лондонском пакту потписаном 1915. Ватикан је подржавао окупацију Италије у Далмацији и вршио притисак на становништво и католички клер, који је био на страни новостворене Краљевине СХС. Подршку Свете Столице Италији, Д. Живојиновић детаљно приказује преко активности сплитског бискупа Царића. Сам Царић, као високи црквени прелат, подржавао је Аустро-Угарску током рата али у данима распада Монархије одлучно је стао на страну одбране националне територије, прихватајући нову државу, чиме је дошао у сукоб са политиком Свете Столице и италијанским политичким круговима. Притиска окупационих власти, рада судова и интернација нису били поштеђени ни православни свештеници на том простору иако су, како каже аутор, били много уздржанији у исказивању отпора према италијанској окупацији.

Неки аутори који су се бавили историјом Ватикана у 20. веку сматрају да је од краја Првог светског рата Ватикан изашао из изолације и ушао у

нову фазу папске дипломатије, почевши да игра улогу у међународним односима, активно се укључујући не само у решавање питања верске природе, него и у низ других светских проблема.³ Конкретне примере тог активног присуства на Балкану видимо у овој књизи. Као што је у Првом светском рату био близак политици и циљевима Централних сила, у Другом светском рату Ватикан је показивао наклоност према силама Осовине, због страха од рушења постојећег поретка, јачања национализма, социјализма и комунизма који су претили да угрозе структуру Цркве и њено ширење. Ватикан је последњи признао нову Краљевину СХС, пружио је подршку стварању НДХ 1941. и њеном очувању 1944. године, а крајем 20. века први признао сецесију Словеније и Хрватске, рушење СРЈ, употребу оружане силе на Косову и бомбардовање Србије. Академик Живојиновић међутим поставља питање да ли је распад СФРЈ, с конфесионално-прозелитског становишта, био у интересу Ватикана и Католичке цркве, с обзиром на то да је, као активна мисионарска организација, Католичка црква у Југославији била у много бољој позицији да развија своју делатност на придобијању нових верника.

Захваљујући дугогодишњем истраживању и ерудицији, Д. Живојиновић показује кроз ову књигу како у пракси функционише политика заштите интереса католичанства. Дипломатска вештина, грађена вековима, није увек била успешна у реализацији циљева али спремност на прилагођавање новом поретку ствари (рецимо није случајно Бенедикт XV изабран за папу 1914. као искусни дипломата, слично као и Пије XII, 1939), истрајност и делатност на дуге стазе, упркос ограничењима везаним за унутрашње проблеме, компликовану институционалну структуру и конзервативизам врхова, објашњавају опстанак и трајање. То се можда најбоље види у последњем чланку у овој књизи, у коме аутор говори о екуменизму. Полазећи од првобитног значења појма и објашњавајући његов развој током векова, Д. Живојиновић нас подсећа на тридесете године XX века, када је екуменизам почео да се користи у савременом значењу те речи. Протестантске и православне цркве користиле су овај појам у смислу уједињења хришћана који празнују једног Бога, мада различите цркве имају и посебна тумачења за екуменизам. Објашњавајући историју настанка екуменистичког покрета од XIX века на даље, главне подстицаје, разне организационе форме али и сукобе унутар покрета, аутор нас упознаје и са односом Ватикана, који се у почетку углавном држао по страни или се отворено противио покрету. Тек од 50-их година XX века, а посебно од Другог ватиканског концила и усвајања Декрета о

³ P. C. Kent, J. P. Pollard, „A Diplomacy Unlike Any Other: Papal Diplomacy in the Nineteenth and Twentieth Centuries”, 11-21; S. A. Stehlin, „The Emergence of a New Vatican Diplomacy during the Great War and its Aftermath, 1914-1929”, *Papal Diplomacy in the Modern Age*, ed. P. C. Kent, J. P. Pollard, London 1994, 75-86.

екуменизму из 1964. године, постепено долази до приближавања. Остварене су извесне везе, долазило је до сусрета папа и васељенских патријарха, донета је 1965. одлука о брисању сећања на узајамну екскомуникацију, али никада није напуштено инсистирање на папском патернализму. Ватикан није постао члан Светског савеза цркава, нити су бројни спорни моменти били решени и мада екуменистички покрет и даље постоји, он је данас оптерећен бројним појединачним интересима и циљевима и нема почетног ентузијазма.

Заснована на минуциозном истраживању и широком познавању начина функционисања и деловања Католичке цркве и Ватикана, како на простору Балкана тако и уопште, ова добро компонована књига, јасног стила и убедљиве аргументације, представља важно штиво не само за историчаре и стручњаке који се баве историјом Ватикана, Првог светског рата и међународних односа уопште, већ и за обичне читаоце, због аналогича које намеће.

СЛОБОДАН Г. МАРКОВИЋ

Књигу *"La Dalmazia o morte"*. Италијанска окупација југословенских земаља (1918–1923) академика Драгољуба Р. Живојиновића издао је 2012. године Завод за уџбенике из Београда⁴ у угледној едицији *Јасон* коју уређује мр Небојша Јовановић. Данас ми је припала двострука част да говорим о овој књизи као ученик професора Живојиновића, али и у име издавача, као одговорни уредник у Заводу за уџбенике у време када је књига издата.

У овој монографији академик Живојиновић обрађује питање италијанске окупације широких области на источном Јадрану и залеђу које су се простирале од Раба до Мљета када су у питању острва, односно у залеђу од Обровца до околине Сплита укључујући и Книн и Дрниш.

Полазећи од тајно склопљеног Лондонског пакта из априла 1915, Краљевина Италија је уз претежну сагласност Велике Британије и Француске, али и противљење Сједињених Америчких Држава, окупирала делове Источног Јадрана. Ове области нашле су се под италијанском окупацијом у новембру, а делови залеђа у децембру 1918. Окупација такозване прве зоне, у којој су били делови Книнске крајине и острва Хвар, Вис, Мљет и Корчула, трајала је све до марта и априла 1921. Друга зона од Бенковца до Шибеника предата је Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца два месеца касније. Коначно, широко залеђе Задра и задарска острва Краљевина Италија је предала југословенским властима у марту 1923. Према томе, реч

⁴ Драгољуб Р. Живојиновић, *"La Dalmazia o morte"*. Италијанска окупација југословенских земаља (1918–1923), Завод за уџбенике, Београд 2012. Стр. 437.

је о окупацији која је у појединим деловима Далмације трајала четири и по године.

Италија је тражила ове области на основу Лондонског пакта, а две савезнице (Француска и Велика Британија) сматрале су да обавезе из овог пакта и даље важе. Сједињене Државе нису ни биле део Антанте 1915, па су сматрале да их овај уговор не обавезује. Осим тога, уговор је био у супротности с деветом, а донекле и десетом тачком Вилсонових ратних циљева САД, познатих као Четрнаест тачака, које је изнео у говору 8. јануара 1918. Овај говор је предвидео широку примену начела националности при разграничењу после рата. Говор је произишао из истраживања на коме је радило 150 саветника председника САД, на челу са спољнополитичким саветником Едвардом Хаусом. Због тога се Вилсон, у великој мери, држао ових тачака и током мировних преговора у Паризу 1919. Према расположивим подацима, у окупираним деловима Далмације живело је крајем Првог светског рата 306.000 становника, а од тога је Хрвата и Срба било 290.641, а Италијана 14.028 или 20 пута мање. Због овог несклада између италијанских жеља и стања на терену, италијанска пропаганда се позивала на две хиљаде година дуго културно присуство Рима и италијанске културе у овим крајевима, и ова врста пропаганде је имала одређеног успеха.

Студија прати италијанску окупацију Далмације дугу четири и по године и обрађује ово питање на пет нивоа и то кроз: 1) локалну политику италијанске управе у Далмацији; 2) преко анализе напетости између италијанских и српских/југословенских снага стационираних у Далмацији; 3) кроз спољну политику Италије; 4) кроз унутрашњополитичка превирања у Италији изазвана неизвесностима у Далмацији и Ријеци; и 5) кроз контекст међународних односа.

Анализирана је локална политика гувернера и команданта италијанских оружаних снага у Далмацији, Енрика Мила. Ова анализа је обухватна и укључује, поред војних мера, методе и циљеве италијанске политике, став италијанских власти према словенском становништву – од покушаја да га придобије на своју страну до масовног интернирања противника италијанске окупације међу Хрватима и Србима – као и настојања да се окупирана подручја, низом административних мера, учине саставним делом Италије. Поред тога, приказан је и отпор католичког свештенства италијанској окупацији, а посебно отворена активност против италијанске окупације бискупа сплитског др Јураја Царића и отпор два бискупа који су деловали на окупираним територијама, а који су такође подривали италијанску власт када год су могли, а то су шибенички бискуп Лука Папафава и задарски надбискуп Винко Пулишић. Нарочит отпор пружили су припадници католичких редова, а посебно фрањевци. Немоћ окупационих власти посебно је дошла до изражаја када ни инструкције послате од Свете

Столице и врхова католичких редова свештенству у Далмацији нису дале никакве резултате. Анализа иде све до свакодневног живота у окупираним подручјима.

Мило није спроводио све мере класичне окупације. Италијанска власт је изнуреном становништву помагала путем хуманитарне помоћи: давањем хране и пружањем медицинске помоћи. Упркос овим мерама наставио се отпор становништва и клера италијанској окупацији. Као главна и неса-владива препрека показало се словенско становништво. Ни надзор над школством, ни значајна средства уложена у пропаганду нису донели резултате. Како примећује академик Живојиновић, „раскорак између жеља и стварности постао је очевидан и непремостив. Брзоплетост, кратковидост и неумешност условили су, у великој мери, крах италијанске политике у Далмацији.”

У првој половини јануара 1919. полутајно је организован плебисцит словенског становништва у оним деловима Далмације који су били под италијанском окупацијом. На ово питање академик Живојиновић је скренуо пажњу југословенске историографије још 1967. Плебисцит је спроведен у 34 од 35 окупираних комуна, односно свуда осим у Обровцу. Дана 17. јануара 1919. одржан је састанак представника окупираних општина у Сплиту. Према резултатима плебисцита, 96,93% становништва се определило за уједињење с Краљевином СХС. Писма су овим поводом послата у Париз делегацијама савезничких нација, а између осталог и Едварду Хаусу који је био в. д. шефа америчке делегације у одсуству председника Вилсона. Резултати плебисцита су умногоме помогли југословенској делегацији на мировним преговорима у Паризу. Делегацију из Далмације примио је у Паризу француски министар спољних послова 7. априла 1919, а десет дана касније и Вилсон лично. Амерички председник је претходно примио и сплитског бискупа Царића тако да је имао добар увид у стање у Далмацији.

Стационарање италијанских снага у Далмацији крајем 1918. и долазак српских јединица (два српска пука којима су се касније придружила још два) у Сплит, Дрниш и Книн довео је умало до сукоба ширих размера крајем 1918. који је избегнут у последњем тренутку. Ови догађаји предмет су одељка књиге чији наслов је довољно сликовит: „Рат или мир у Далмацији?”. Пред очекивани италијански улазак у Книн и Дрниш крајем децембра 1918, командант Друге српске армије, војвода Степа Степановић, заузео је ратоборан став и тражио је да српске трупе заузму положаје за одбрану ових места. Насупрот томе, начелник Врховне команде, војвода Мишић, затражио је да српске снаге не пружају у овим местима никакав отпор пошто је опоменут од команде Источне армије да су ови предели предвиђени за италијанску окупацију. На тај начин, војвода Мишић је спречио сукоб ширих размера.

Италијанска управа је стално ширила страх од српских трупа и њихових наводних планова да уђу у италијанску зону. Италијанске снаге добиле су 26. марта 1919. овлашћење да по потреби изврше удар на српске снаге. Како примећује академик Живојиновић: „Настала је необична ситуација: италијанска команда је гомилала трупе и оружје, док се друга страна клонила свега што би могло да запали варницу рата” (стр. 255). До италијанских снага стизале су неодмерене процене о броју српских трупа, а и српски подаци су били претерани у погледу италијанских снага. Данашња анализа јасно показује огромну војну премоћ италијанских снага и самим тим би било какав улазак српске војске у сукоб с тим снагама у пролеће 1919. имао минималне могућности за успех. Број италијанских војника и официра варирао је током 1919/1920. између 29.000 средином те године и 15.000 почетком 1920. У пролеће 1920, српске односно југословенске трупе имале су 6.800 војника и официра у Јадранској дивизијској области и веома оскудну опрему тако да су само два од три војника имала пушку. И једна и друга стана биле су жртве страха и гласина и привиђале су им се опсежније снаге на другој стани него што су оне уистину биле. Стварне податке о обе стране имали су донекле само Американци. Адмирал Бенсон је сликовито описао председнику Вилсону стање око Ријеке почетком маја 1919: „Где су Срби имали патролу од два војника, Италијани су имали тридесет.” (стр. 256).

На нивоу спољне политике Италије, студија прати промену ставова различитих италијанских влада, од одлуке да се ови крајеви окупирају до постепеног одустајања Рима од ових крајева, склапања Рапалског споразума у новембру 1920. и евакуације трију зона у раздобљу 1921–1923.

Поред спољнополитичке димензије, аутор скреће пажњу на унутрашњу политичку динамику која је кроз питање Ријеке и Далмације радикализованала италијанско јавно мњење и олакшала долазак фашиста на власт. У томе је кључну улогу одиграла акција песника и славом овенчаног ратног pilota Габријелеа Д’Анунција (Gabriele D’Annunzio), Мусолинијевог претече. Д’Анунцио је био у сталној вези и у сложеним односима с гувернером Милом. Академик Живојиновић је у овој студији, по први пут, дао исцрпан преглед ових односа који показује да је гувернер Далмације, вицеадмирал Енрико Мило, одржавао односе с Д’Анунцијем и онда када је италијанска влада сматрала овог песника за одметника. Даље је утврдио да је Мило имао ставове сличне Д’Анунцијевим у погледу потребе припајања делова Далмације и Ријеке Италији и да је водио донекле аутономну политику у Далмацији. Повремено доласци италијанских добровољаца под покровитељством Д’Анунција у Задар будили су велике наде италијанских патриота. С друге стране, званични Рим је, под притиском великих сила, а првенствено САД, током 1919/1920. био све попустљивији.

У септембру 1919. Д'Анунцио је с нерегуларним трупама заузео град и луку Ријеку. Нешто касније, у новембру, Мило се заклео Д'Анунцију да ће бранити Далмацију војском. Годину дана касније, Д'Анунцио је подсетио Мила на њихову заклетву која је значила „Италија или смрт” односно „Далмација или смрт”. Потписивањем Рапалског уговора и његовом ратификацијом у италијанском парламенту 28. новембра 1919. окупиране територије су препуштене Краљевини СХС. Зато је Д'Анунцио објавио рат Италији и 2. децембра упутио летак против Мила и италијанских власти у Задар. Његова акција довела је до великог комешања и мало је недостајало да дође до устанка Италијана на окупираним територијама. Комешање је у Далмацији расло из дана у дан, у очекивању доласка Д'Анунцијевих добровољаца све док Италија није проценила да мора да уклони Д'Анунцију из Ријеке. Италијанска војска је бомбардовала Ријеку 24. децембра 1919, а после претњи да ће бомбардовање бити настављено и опсежније примењено, Д'Анунцио је напустио град. Тиме је нестала и нада Италијана у Далмацији у заједничку акцију у одбрани Далмације од прикључења Краљевини СХС.

Д'Анунцио се 16. октобра 1919. обратио српском народу летком на српском језику који је објавила и италијанска штампа. Тражио је да српски народ као ратни савезник разуме захтев Италије да јој се припоје Ријека и Далмација. Позвао се на *Оду српском народу* коју је написао током рата, а која је посвећена краљу Петру I. Пошто на ово није било одговора, Мило је фебруара 1920. прихватио предлог Д'Анунцијевог човека од поверења, Ђуратија, да „подстиче побуну потлачених народа против Србије”, као и стварање независне Далмације под заштитом Италије. Овај план припремили су др Франк, др Сакс и Стјепан Радић. Тиме је, по први пут, један италијански званичник патентирао подстицање отпора хрватског становништва као начин подривања Краљевине СХС и обезбеђивања Далмације за Италију.

Рапалским споразумом из новембра 1920. италијанска влада се саславила да напусти окупиране територије у Далмацији. Кризе италијанских влада су одужиле напуштање Далмације на две године, а стална узбуђења јавног мњења око овог питања и неостварене наде из Лондонског пакта о претварању Јадрана у италијанско језеро олакшале су фашистичку пропаганду против влада у Риму. На тај начин је ово наизглед локално питање утицало на токове италијанске историје и тиме добило размере значајне за европску, па и светску историју ове епохе.

На петом нивоу, који се односи на међународне односе, ова студија прати релације Београда и Рима, уз истовремену анализу утицаја великих сила, а посебно Сједињених Америчких Држава, као и Велике Британије и Француске. Професор Живојиновић је први у нашој историографији, у низу студија објављених почетком седамдесетих година и касније, указао на кључни значај Сједињених Држава и председника Вудроа Вилсона лично

за успостављање југословенске власти на Источном Јадрану и анулирање одредби Лондонског пакта. Ова теза је у потпуности потврђена и овом студијом.

Оваквом мултидимензионалном анализом академик Живојиновић је написао монографију која представља допринос не само теми из југословенске историје већ и бројним питањима из италијанске историје. Истовремено, књига је прилог разумевању међународних односа, односно разумевању напетости у табору сила победница у Првом светском рату и у првим годинама по свршетку Великог рата.

Ово дело наводи нас још једном на размишљање и промишљање неколико питања везаних за настанак Краљевине Југославије. Кључна дилема која се намеће јесте да ли је политичко вођство Краљевине Србије требало и смело да уђе у тако отворени сукоб најпре с дипломатијом Краљевине Италије 1915, а затим и с италијанском државом 1918/1920. Завршићу једном тејлоровском проценом и то не случајно тејлоровском, већ имајући у виду да је и академик Живојиновић изврстан следбеник историографске школе знаменитог британског историчара Еј Џеј Пи Тејлора (A. J. P. Taylor). У Нишу се српска политичка елита, децембра 1914, без већег промишљања, определила за стварање југословенске државе и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Када су савезници Лондонским пактом дали у изглед Италији добијање Далмације, ратни циљеви мале Србије и много веће Италије одмах су дошли у сукоб. Тако је српска дипломатија имала да се, поред борбе за голи опстанак државе, сукобљава и с једним од сопствених савезника. Д'Анунцио је оставио својим фашистичким следбеницима сан о Далмацији и Ријечи као једну од централних тема италијанског национализма после Првог светског рата. У остварењу овог циља Италијани су видели Србе и српску војску као главну препреку. Краљевина СХС добила је Далмацију превасходно уз помоћ своје неочекиване заштитнице – Сједињених Америчких Држава. Али, САД су, убрзо по потписивању Рапалског уговора, напустиле Јадран, а Југославија је сада морала сама да брани тековине које јој је обезбедила далека прекоокеанска земља. Да би дошао на власт, Бенито Мусолини је 1922. искористио талас незадовољства у Италији неизвршењем одредби Лондонског пакта, а Д'Анунцио је међу првима поздравио преузимање власти од стране вође италијанских фашиста. Мусолини је касније само наставио политику коју је предложио Д'Анунцијев повереник Ђурати 1920, а сводила се на то да се подстиче хрватско незадовољство против Срба да би се дестабилизovala Краљевина СХС и на тај начин добила Далмација. На крају, као жртва неизбежног сукоба Италије и Југославије по овом питању пао је најпре краљ Александар 1934, а затим и сама држава Југославија у Априлском рату.

У тејлоровском смислу, ова књига поставља пред нас крупно питање, а оно гласи: да ли је краља Александра у Марсељу убила италијанска политика

према Југославији или српска и југословенска политика према Италији? Или, речено на простији начин: да ли је Краљевина Србија смела себи да дозволи да уђе у сукоб с Краљевином Италијом и Светом Столицом око питања за чије решавање није имала ни војне ни финансијске капацитете? Академик Живојиновић је први у српској историографији имао смелости да, у различитим нијансама, постави претходно питање.

Да би једна оваква студија била написана, било је потребно сакупити грађу из Националног архива у Вашингтону, са универзитета Јејл, као и грађу из Лондона и Париза. У једном тренутку професор Живојиновић морао је да се обрати и удовици председника Вилсона да би добио дозволу да прегледа лична документа овог америчког председника. Употребљена је опсежна грађа сачувана у Хисторијском архиву у Задру (сада Државни архив у Задру), као и фондови архива у Београду и Загребу. Уз све ово, професор Живојиновић је искористио грађу бројних приватних збирки и државних архива у Италији. Јасно је да је овакав рад изискивао више деценија истраживања у пет различитих земаља (Италија, САД, Британија, Француска и бивша Југославија), прегледање грађе десетина већих и мањих архива, сакупљање литературе на три језика (енглеском, италијанском и српском односно српскохрватском) и увид у опште токове међународних односа при крају Првог светског рата и у првим мирнодопским годинама. Пред нама је зато темељно и исцрпно дело на трагу најбољих страна историје спољних односа британске и америчке историографије које су веома утицале на дело академика Живојиновића, а истовремено дело писано у најбољем стилу критичке историографије у Србији.